

Ismertetések – Reviews – Rezensionen – Katsauksia – Рецензии

Csúcs Sándor: Reguly Antal élete és műve
Reguly Társaság, Budapest, 2019. 267 l.
ISBN 978-615-80229-3-4

A magyarországi finnugrisztika régi adósságát törlesztette Csúcs Sándor, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem nyugalmazott professzora, a Reguly Társaság elnöke, aki 2020 nyarán megjelentette az első magyar finnugrista, Reguly Antal életét és munkásságát értékelő monográfiáját. Az időzítés nem is lehetett volna kiválóbb: a kötet Reguly születésének 200. évfordulójára jelent meg.

Regulyval ez idáig számos szakkikk és ismeretterjesztő írás foglalkozott, valamint forráskiadások is napvilágot láttak,¹ de az életpálya ilyen nagyívű, monografikus feldolgozása még váratott magára.

A kötet, címéhez hűen, két nagy fejezetre oszlik. Az első részben Csúcs Sándor Reguly életpályáját vázolja fel zirci gyermekkorától, székesfehérvári tanulmányaitól kezdve finnországi „kalandozásain” át Szibériába tett útjáig, illetve rövid, de kalandos élete alkonyáig. A második részben vót, mordvin, votják, vogul, osztják gyűjtéseiről kaphatunk átfogó képet.

1. A kötet első része (*Reguly Antal élete*, 7–89) hat alfejezetre oszlik. Az *első húsz év* (9–15) címet viselő egység Reguly gyerekkorát, ifjú éveit mutatja be. Reguly Zircen született 1819. július 11-én. Édesapja a zirci apát-ság ügyvédje és számvevője volt. Reguly kilenc éves korában került Székes-

¹ Az elmúlt évtizedek nagyobb munkái: A. Molnár Ferenc 1985-ben publikálta *Régi Kalevala* címmel Reguly fordítástöredékét. Selmeczi Kovács Attila Reguly magyarországi jegyzeteit rendszerezte (1994). Szij Enikő egy kötetet szentelt Reguly gyűjtéseinek (*Reguly Antal „hangjegyre szedett” finnugor dallamai*, 2000), ugyanő rendezte sajtó alá Reguly 1843–46 között készült Kalendáriumát (2008), valamint *Reguly és a tudománya „zománcza”* címmel életrajzi és kortörténeti adalékokat is megjelentetett. Viljo Tervonen 2006-ban adta ki Reguly 1839–40-ben Finnországban írt leveleinek finn fordításait. Gulyás Zoltán 2019-ben *Reguly Antal térképészeti munkássága* címmel a nagy utazó Észak-Urálról rajzolt térképét és annak névanyagát publikálta.

fehérvárra, a ciszterciek gimnáziumába, majd 1834-től a győri királyi jogakadémiaán tanult tovább. Tanárai közül Reguly évekkel később is kedves szavakkal emlékezett Maár Bonifác történészprofesszorra. Csúcs Sándor könyvében egy érdekes adalék is olvasható: egy évtizeddel Reguly előtt szintén Maár volt Fábián István, későbbi győri kanonok, nyelvész, az első finn nyelv-tan (1859) szerzőjének a tanára is.

Reguly 1836-ban átiratkozott a pesti egyetem jogi karára. Tudománytörténeti csemege, hogy Reguly annál a Horvát Istvánnál lakott, aki egyrészt kiváló történészprofesszor volt, másrészt viszont az utókor inkább elhíresült délibábos nézeteiről ismeri: szerinte a magyar volt a világ első népe, első nyelve. Csúcs megállapítja, hogy Reguly és Horvát nem állhattak közeli kapcsolatban egymással (a szüleinek panaszkodott is rá), így – a tudomány nagy szerencséjére – Horvát nézetei semmiféle hatást nem gyakoroltak a fiatal Regulyra.

Reguly utazásai már 1837-ben, 18 éves korában megkezdődtek. Előbb Bécsben töltött egy hónapot, majd a következő évben észak-magyarországi körutat tett, érintve többek között Selmec- és Körmöcbányát, s eljutott Lembergbe és Krakkóba is.

A nagy utazása 1839 nyarán kezdődött, ennek svéd- és finnországi szakaszáról Csúcs könyvének 17–36. oldalain olvashatunk részletesen. Bécs – Prága (nagyon tetszett Regulynak) – Drezda (nem tetszett) – Berlin (itt egy volt osztálytársánál lakott ingyen) – Hamburg – Kiel – innen hajóval Koppenhága – Helsingør – Göteborg (tengeribeteg lett a hajón) – Stockholm volt az útvonala. A svéd fővárosba október 6-án érkezett (évszám nem szerepel ebben a fejezetben, ezt csak az előzmények ismeretében tudjuk kikövetkeztetni). Az idők szellemének megváltozását mi sem mutatja jobban, hogy Reguly, pénze elfogytával az osztrák nagykövettől (!) kért kölcsön...

November elején aztán megérkezett az otthoni apanázs is, így továbbmehetett Helsinkibe, ahol négy hónapot töltött. Finnül tanult (többek között Castréntól is), ismerkedett az északi kultúrával, barátokra tett szert. 1839 decemberében a hét évvel korábban alapított – és mai napig létező – Finn Irodalmi Társaság (Suomalaisen Kirjallisuuden Seura) levelező tagjává választották. Ez idő tájt elsősorban svéd és orosz társaságokba járt, amit a fennfellek kissé zokon vettek.

Helyzete gyökeresen megváltozott, amikor a neves nyelvújító, Wolmar Schildt (a későbbiekben: Volmari Schildt-Kilpinen) meghívására a közép-finnországi Laukaa-ba utazott, ahol három csendes hónapot töltött, szorgosan tanult finnül és svédül, ismerkedett a vidéki élettel. 1840. május végén északra indult. Csúcs említést tesz Reguly utazási szokásairól: általában éjszaka

utazott, lovaskocsival, csónakkal vagy gyalog. Főként paplakokban szállt meg, sokszor sanyarú körülmények között.

Útjának főbb állomásai: Kuopio, Nurmes, Sotkamo, Kuusamo, Kemijärvi, Sodankylä, Kittilä, Kaaresuvanto. Itt találkozott Lars Levi Laestadiuszal, a későbbi vallási vezetővel, aki nagy hatást gyakorolt rá, rengeteget beszélgettek, főleg a lappokról. Reguly az augusztust Kemiben töltötte, majd Vaasába utazott. Csúcs idézi Korompay Bertalant, aki 1969-es tanulmányaiban úgy vélte, hogy Reguly pályaválasztása a városban töltött négy hónap alatt kristályosodott ki. A szüleinek írott egyik levelében ezt fogalmazta meg: „Hazámért fogok tevékenykedni, szeretett ügyért [ti. a nyelvhasználatért] fogok tudni dolgozni” (33. oldal).

Reguly 1841 első napján utazott el Helsinkibe, de az ott töltött öt hónapról alig tudunk valamit. Május végén indult el Tallinnba, majd Tartuba és Narvába ment. Egy Narva melletti kis faluban vót szövegeket és dalokat gyűjtött, majd júniusban továbbutazott Szentpétervárra, ahol két évet töltött.

Erről az időszakról is részletesen olvashatunk Csúcs Sándor könyvében (37–48). Pétervárott egy magas rangú cári hivatalnok, Balugyánszki Mihály és családja vette pártfogásába, akikkel végre, mint írta, magyarul beszélhetett. A másik pártfogója a neves akadémikus, Karl Ernst von Baer lett. Reguly szorgalmasan tanult, készülve a nagy keleti útra. Zürjén, mordvin, cseremisiz és csuvas nyelvtanokat szerzett és persze oroszul is tanult. Azonban annyira túlhajtotta magát, hogy testileg és lelkileg is rossz állapotba került, s Peterhofba vonult vissza gyógyulni.

Közben Magyarországon tudományos körökben egyre nagyobb tisztelet övezte. Az akadémia több ízben is pénzügyi támogatásban részesítette, 1841-ben 200, 1842-ben ismét 200, majd 1000 forintot szavaztak meg neki. A pénzügyi támogatásért cserébe egy 31 pontból álló feladatsort küldtek neki, javarészt a nyelvrokonság témakörében. Még azzal is megbízták, hogy igyekezzen kideríteni, van-e alapja a magyar–eszkimó rokonságnak.

Reguly már ekkor világosan látta, hogy a magyar nyelv rokonságának feltérképezéséhez elengedhetetlen elutazni a vogulok és osztjások földjére. A nagy útra 1843. szeptember végén indult el (49–65. oldal). Utazásának állomásai: Moszkva, Nyizsnyij Novgorod, Kazany, Malmizs a votjákok földjén, majd Perm városa, aztán Uszolje, Szolikamszk, Verhoturje, Vszevolodo-Blagodatszkoje. Csúcs Sándor egy fontos tudománytörténeti adalékot is említ: Uszoljében találkozott a helyi sófőzde igazgatójával, A. F. Volegovval, aki egy kézíratos, 4000 szavas orosz–permják szótárral ajándékozta meg. Ezt a szójegyzéket 1968-ban rendezte sajtó alá Rédei Károly.

Reguly szűk három hónapot töltött az Urálon túli Vszevolodo-Blagodatszkójában, december elejétől február 21-ig. Itt vogul nyelvtanulmányokat folytattott. Két nyelvmestere volt, a 79 éves Jurkin és a 60 éves Baktjiár, akikről nagyon elismerően nyilatkozott. (Sőt, Baktjiárnak később egy lovat is vásárolt, hogy az egy fogadalmi lóáldozatot mutathasson be.)

Reguly lendületére jellemző, hogy 1844. január elején már elkezdte egy ötezer szavas szótár összeállítását is. Ekkor ezt írta Baer akadémikusnak: [a vogulnak] „a magyar nyelvvel való rokonsága annyira kitűnik, hogy a magyarok finn eredete már most minden kétségen fölül áll...” (53).

Reguly innen Tobolszkba utazott, az ott töltött két hét alatt többször öszszefutott Castrénnal is. Márciusban egy Jumasz nevű településen találkozott Popovval, aki korábban vogulra fordította Máté és Márk evangéliumát. Áprilistól Reguly két hónapig Pelimben tartózkodott, majd júniusban észak felé indult: a hónap utolsó napján ért el a Tapszuj folyó torkolatához, ahol húsz napot töltött a vogulok között. Innen Szaranpaulba ment, majd a Szigva és a Szinja folyók vidékére utazott. Szeptember végén érkezett Obdorszkba (a mai Szalehardba). Innen felment egészen északra, a Kara folyó torkolatához és a vajgacsi szoroshoz. November közepére ért vissza Berjozovba, ahol osztjákul kezdett tanulni. Berjozovban osztják és vogul meséket, hősekeket gyűjtött.

Munkáját 1845 februárjában hirtelen félbeszakítva elindult vissza Európába. A váratlan fordulatra Csúcs Sándor sem tud biztos választ adni: vagy Castrén áskálódása miatt vagy még inkább azért, mert jötevője, Baer akadémikus szerette volna már otthon látni. Mindenesetre február 19-én útnak indult. Vogul barátaitól értékes ajándékokat kapott búcsúzóul.

Március közepén ért Kazanyba. Mivel az MTA a cseremiszi, a mordvin és a csuvas nyelv tanulmányozásával is megbízta, Reguly hosszabb időre megállt a Volga-vidéken. Március végétől három hónapot töltött a Kazany melletti Raifa kolostorában, ahol – eléggé rossz egészségi állapotban – cseremiszi nyelvmestere segítségével dolgozott. Júliusban Nyizsnyij Novgorodba utazott, itt mordvinul tanult. Erről az időszakról keveset tudunk. Végül november elején hagyta el a várost, s visszament Kazanyba, ahol megkezdte csuvas tanulmányait, amit a csuvasföldi Civilszk városában tovább folytatott.

1846 júniusa Csebokszáriban éri, júliusban Kozmogyenjanszkban dolgozik. Moszkvába július 19-én érkezett, majd augusztus 25-én, közel három év távollét után tért vissza Pétervárra, ahol egy hónapot pihenéssel töltött Balugyánszkyék házában. Peter Köppen akadémikus kérésére még egy darabig Pétervárott maradt, ahol elkészítette az Észak-Urál első hiteles térképét. Vé-

gül 1847. február 3-án hagyta el Pétervárt és utazott el Németországba, majd haza, Magyarországra.

Reguly élete utolsó bő évtizedével foglalkozik a könyv első részének 5. fejezete (*Az utolsó tizenkét év*, 67–86). Reguly egészsége megroppant az északi és a keleti utazások során elszenvedett megpróbáltatások következtében. Többször időzött németországi és ausztriai gyógyfürdőkben, ahol a kor „csodafegyverével”, a vízkúrával próbálták gyógyítani (a híres természetgyógyász, Priessnitz szanatóriumában is kezelték), többnyire sikertelenül.

Barátja, mentora, Toldy (Schedel) Ferenc közbenjárására 1848 nyarán kinevezték az egyetemi könyvtár első őrének (főkönyvtárosának), de az állását csak 1850-ben foglalhatta el, mivel a császári hatóságok a forradalom idején hozott kinevezéseket érvénytelenítették. Főnöke, Toldy Ferenc nagyon meg volt elégedve Reguly könyvtárosi tevékenységével.

Reguly egészségi állapota erősen ingadozott. Munkatársai, barátai a betegség súlyos fizikai jelét nem észlelték. Az ötvenes években Reguly folyamatosan dolgozott. 1850-ben megtartotta akadémiai székfoglalóját, előadott Hell Miksa nyelvrokonság-felfogásáról, sokat segített Ipolyi Arnoldnak a *Magyar Mythologia* c. könyv írásában, Brassai Sámuellel folytatott eszmecsere a magyar népzene eredetéről. Még fényképezni is megtanult, s antropológiai kutatásokat végzett a palócok között. Nagyon érdekelt a Pétervárott hagyott térképe sorsa is. Csak egyvalamivel nem haladt: szibériai és Volgavidéki gyűjtésének kiadásával. Toldynak nagy nehezen sikerült rábeszélnie, hogy vegyen maga mellé egy segítőtársat. Ez a munkatárs végül Hunfalvy Pál lett, a közös munka – vagy inkább a gyűjtést feldolgozó, megfejtő, rendszerező Hunfalvy munkájának – eredménye *A vogul föld és nép* c. kötet (1864).

Reguly nagyon fiatalon, 39 évesen halt meg 1859. augusztus 23-án.² Betegsége és halála okáról A. Molnár Ferenc egy ideg- és elmegyógyász főorvos hipotetikus véleményére támaszkodva vont le következtetéseket. A hangulatváltozások, a tetterős szakaszok, a megfeszített munka és a lehangoltsági periódusok váltakozásait ma talán „borderline” személyiségnek neveznék.³ Halálát valószínűleg az agyi erek többszöri megpattanása okozhatta,

² Furcsa egybeesés: M. A. Castrén is ilyen fiatalon távozott az élők sorából.

³ A kortársak Regulyt jó kiállítású férfinak tartották. Csúcs idézi Toldy Ferencet, aki Ilona orosz nagyhercegnő véleményét közölte: „Én egy kiaszott szegény tudóst vártam, s meg voltam lepve, midőn Regulyban virító fiatal embert találtam...” (42). A Vasárnapi Újság így írt róla: „veszélyes betegnek az utóbbi időkben a feltűnőleg vidor kinézésű, deli természetű ruganyos járású férfiút nem tartottuk...” (78).

ami aneurizma (az agyi erek kitüremkedése) következménye lehetett. Erre vezethetők vissza a Reguly leveleiben többször visszatérő panaszok, a gyakori fej- és szemfájások is. Tegyük hozzá, a nélkülözések és a folyamatos anyagi nehézségek is jócskán hozzájárulhattak állapotja romlásához.

A kötet első részét egy rövid kronológia (87–89) zárja, amelyben Csúcs Sándor igyekezett rekonstruálni Reguly életének fontosabb eseményeit. Ez a lista azért is fölöttébb hasznos, mert a fejezet folyó szövegében sokszor elvevünk az évszámokban.

Csúcs Sándor oknyomozó riporterekre jellemző alaposággal tárja elénk Reguly Antal életének legfőbb mozzanatait. A kortársakkal folytatott levelezés, illetve a finnugor tudománytörténészek munkáinak feldolgozása eredményeképp egy különleges életút tárul elénk. A tudásszomj, nyelvünk eredete megismerésének csillapíthatatlan vágya emberfeletti teljesítményre sarkallta a zirci apátság számvevőjének fiát. 1839 nyarán hagyta el hazáját, és bejárva Finnországot, Lappföldet, a Volga-vidéket és Nyugat-Szibériát, megtanulva tucatszintű nyelvet, óriási anyagot gyűjtve nyolc évvel később tért haza. Itthon az akadémia és a tudományos közvélemény megértő figyelemmel és (sokszor megkésve ugyan, de) anyagi segítséggel kísérte munkáját. Támogatására 1845-ben létrehozták a Reguly Társaságot, 1850-ben tiszteletére adták ki a Reguly-albumot. Csúcs Sándor e páratlan (és sajnálatosan rövid) életút eseményein nagy filológiai apparátussal kalauzolja végig olvasóit.

2. A kötet második része (*Reguly Antal életműve*, 91–228) nyolc egységet foglal magában: vót, vogul, osztják és Volga-vidéki gyűjtések, térképészeti anyagok, kisebb munkák, néprajzi gyűjtemény, kéziratos anyagok.

A vót gyűjtés (93–100). Reguly 1841 májusában utazott el Helsinkiből Észtországba. Az északkelet-észtországi Narva városa melletti Kattila településen öt-hat napot töltött, itt 65 éneket, Csúcs Sándor számításai szerint 1342 verssort gyűjtött a kor leghíresebb vót énekmondójától, Anna Ivanovnától, akinél három évvel később Lönnrot is járt (összevetésképp: a tapasztalt terepmunkás Lönnrot 2500 sort jegyzett le). Reguly szövegeit az inkeri finn származású Sulo Haltsonen adta ki 1958-ban. 37 szöveg esküvői ének, nyolc siratóének, a többi verses és prózai mű vegyesen. Csúcs Sándor ebben a fejezetben néhány művet részletesen is bemutat.

A vogul anyag (101–130). Reguly 1843 decemberétől 1845 februárjáig tartózkodott a vogulok között. Az általa gyűjtött 72 szöveg 12 ezer sort tesz ki. A szövegek különböző dialektusokat képviselnek. Az első két adatközlője, Jurkin és Baktjár közepső-lozvai volt, de vannak pelimi, szigvai, szosz-

vai, obdorszki és berjozovi szövegei is. Utóbbi helyen a fő forrása Makszim Nyikilov volt, aki osztják szöveget is diktált neki.

Reguly hazatérve semmit nem publikált vogul szövegeiből. Toldy Ferencnek nagy nehezen sikerült rávennie, hogy a kiadási munkálatokba vonja be Hunfalvy Pált, akivel 1857 őszétől 1858 májusáig dolgozott együtt. A tervezett folytatást Reguly halála megghiúsította. Hunfalvy *A vogul föld és nép* c. kötetében (1864) Csúcs számításai szerint Reguly vogul szövegeinek mintegy 40%-át publikálta, fordításokkal, magyarázatokkal ellátva. Egy Reguly-szöveget Budenz József is kiadott.

Budenz jóvoltából, a Reguly Alapítvány anyagi támogatásával utazott el Munkácsi Bernát – Pápai Károly etnográfus társaságában – 1888 márciusában a vogulokhoz, ahonnan a következő év első napján indult haza. Munkácsinak rövid idő alatt sikerült megfejteni Reguly szövegeit, kitűnő adatközlője, tanítója, Tatyjana Szotyynova segítségével, akivel Reguly szövegeit átírták felső-lozvai nyelvjárásra.

Munkácsi hazaérkezve elkezdte a szövegkiadásokat és saját gyűjtése publikálását. *A vogul népköltési gyűjtemény* első kötete 1892-ben jelent meg. Munkácsi élete végéig, 1937-es haláláig dolgozott az anyagon. A kiadást Kálmán Béla folytatta az 1950-es–60-as években. Csúcs becslése szerint a VNGy anyagának egyharmada Reguly gyűjtése. Csúcs könyvében közli Reguly vogul szövegeinek jegyzékét, 85 szöveg legfontosabb tudnivalóit, s néhányhoz nyelvészeti és néprajzi kommentárokat is fűz.

Korábban már szó esett róla, hogy Reguly készített egy 5000 szavas szójegyzéket. Csúcs kutatásai szerint ez az anyag az MTA Kézirattárában lelhető fel. Hunfalvy idéz belőle adatokat, de a kézirat később feledésbe merült, Szilasi sem dolgozta be vogul szójegyzékébe, és Kálmán Béla sem a nagyszótárába.

Az osztják anyag (131–148) 17 ezer sort tartalmaz, másfélszer akkora terjedelmű, mint a vogul. Reguly 15 szöveget jegyzett le, ebből 12 hős-, kettő medveének, egy pedig egy rövid, 12 soros töredék. Reguly 1844 novembere és 1845 januárja között foglalkozott az osztják anyagokkal, fő adatközlője a 75 év körüli Makszim Nyikilov volt, aki, mint korábban szó esett róla, sok vogul éneket is diktált neki, tehát kétnyelvű lehetett.

Reguly nem tudott jól osztjákul, ennek ellenére nagyon sok anyagot le tudott jegyezni, habár – a vogulhoz hasonlóan – ezeket sem látta el jegyzetekkel, kommentárokkal, és fordításokat sem készített.

Hazatérve az osztják anyaggal sem foglalkozott, így az utókorra várt annak kiadása – és előtte a megfejtése. Ezt végül Pápay József (aki később a debreceni egyetem első finnugor professzora lett) vállalta magára. Pápay

részt vett Zichy Jenő gróf harmadik, 1889-es expedíciójában, s végül – a török rokonságot kutatni akaró gróf ellenében – elérte, hogy Zichy finanszírozza az ő osztják útját. 1898 júliusában jutott el az osztjákokhoz, egyértelmű célja az énekek megfejtése volt. Nagy munkával végül négy éneket tudott a helyszínen megfejtetni. Osztják adatközlői sem Berjozovban, sem Obdorszkban nem sokat tudtak segíteni neki, mert Reguly szövegei más dialektusból származtak (később, a Vogulka forrásvidékén, a vogulok és osztjákok által egyaránt lakott vidéken Pápay megtalálta ezt a nyelvjárást). Pápay 1899 júniusáig dolgozott Osztjákföldön, ő maga is sok anyagot gyűjtött.

Hazatérve elkezdte publikálni gyűjtését és Reguly szövegeit (a többi szöveget már idehaza fejtette meg), de csak töredékét tudta kiadni az anyagnak. Ezt a feladatot előbb Fazekas Jenő, majd Zsirai Miklós vállalta magára. Utóbbi halála után Fokos Dávid folytatta a munkát.

Csúcs Sándor ebben a fejezetben sorba veszi Reguly osztják énekeit, s ezek egy részét részletesebben elemzi.

Volga-vidéki gyűjtés (149–162). Reguly betegen hagyta el Szibériát. 1845 márciusában érkezett meg Kazanyba, s rögtön megkezdte cseremisiz tanulmányait a raifai kolostorban. Egészségi állapota ingadozott, volt, hogy csak fekve tudott dolgozni. Egy Vaszilij nevű cseremisiz volt a nyelvmestere, akivel másfél hónapot dolgozott. Reguly anyagát végül Budenz József adta ki három részletben a Nyelvtudományi Közleményekben (1864, 1865). Az első részben Reguly 876 cseremisiz mondatát közölte magyar fordításokkal (Reguly oroszra és/vagy németre fordította), valamint két prédikációt és 17 pogány imádságot. A második részben Reguly anyagát is felhasználta nyelvtani vázlatához. A harmadik részben Reguly erdei (= keleti) és hegyi cseremisiz 4000 szavas szóanyagát publikálta.

Reguly 1845 júliusában érkezett Nyizsnyij Novgorodba, ahonnan előbb erza, majd moksa nyelvterületre utazott. November elején tért vissza Kazanyba, a gyűjtés körülményeiről szinte semmit nem tudunk. Ezt az anyagát is Budenz publikálta a Nyelvtudományi Közleményekben (1866). Ennek tartalma: mintegy 3000 szavas szógyűjtemény, nyelvtani feljegyzések, néhány mese és dal (ezeket Reguly nem gyűjtötte, hanem kapta, a szövegeket Budenz fordította, gondozta).

Az Akadémia a csuvas tanulmányozását is Reguly feladatául szabta. Nem véletlenül, hiszen akkoriban a csuvaszt még finnugor nyelvnek tartották, csak Budenz tisztázta végérvényesen az ugor–török háborúban, hogy a csuvas törökségi nyelv. Reguly 1845. november közepén érkezett vissza Kazanyba, ott kezdett neki csuvas tanulmányainak. Célja egy nyelvtan elkészítése volt. Csuvas anyagát szintúgy Budenz publikálta. A nyelvtani feljegyzéseket az

NyK 1. és 2. számában adta közre (más forrásokkal egybevetve). A második számban Reguly példamondatait jelentette meg. A Reguly által lejegyzett két mesét csak 1880-ban adta közre Budenz.

Kissé furcsa módon Reguly nyenyec gyűjtése is ebben a fejezetben kapott helyet. Csúcs ezt azzal indokolja, hogy a kis terjedelmű anyagot jobb híján ismerteti itt. Reguly 1844. augusztusban gyűjtött anyagát – szógyűjtemény német és/vagy vogul fordítással, rövid mondatok, ragozási sorok – Budenz publikálta 1891-ben.

Reguly és a térképészet (163–184). „Azt hiszem, nyugodtan állíthatjuk, hogy a vogul és az osztják gyűjtés után Reguly munkásságának legfontosabb részét térképészeti tevékenysége képezi” – írja Csúcs Sándor (163). Reguly kitűnő pontossággal rajzolta meg az Észak-Urál térképét, amelyet a későbbi orosz expedíciók is előszeretettel használtak. Csúcs ebben a fejezetben – a szerző engedélyével – sokat merít Gulyás Zoltán 2019-ben megjelent művéből (*Reguly Antal térképészeti munkássága*). Ezt a kötetet a *Folia Uralica Debreceniensia* 26. számában részletesen ismertettem, így e fejezet bemutatásától ehelyütt eltekintek.

A *Kisebb munkák* (185–211) című fejezetben tárgyal Csúcs egy valóban kisebb terjedelmű, ámde annál fontosabb művet: Reguly Kalevala-fordítását. Ezt Reguly vagy Vaasában készítette 1840 végén, vagy pedig már Helsinkiben, a következő év tavaszán. Reguly természetesen Lönnrot műve első változatából, az 1835-ben megjelent Régi Kalevalából ültetett át részeket magyarra: az első és második ének teljesen, a harmadikból 76 sort, a 19. énekből pedig 81 sort. A fordítást Pápay József találta meg az MTA Kézirattárában 1909-ben, A. Molnár Ferenc 1985-ben tette azt közzé.

Csúcs könyvében Reguly fordítását teljes terjedelmében közölte. Az első ének kezdő sorai így hangzanak: *Kedv emelkedik keblemben, / Gondolat ébred agyamban, / Kedv énekekhez kezdeni, / elmultakat említeni.*

Az összevetés kedvéért idemácsolom a többi magyar fordítás elejét is: Barna Ferdinánd (1871): *Hajt a lélek, nagy a kedvem, Gondolatom unszol engem, Fogynom dalhoz, énekléshez, Kezdenem a regéléshez.* Vikár Béla (1909): *Mostan kedvem kerekedik, Elmém azon töprenkedik, Hogy ím dalra kéne kelni, Ideje volna énekelni.* Nagy Kálmán (1971): *Mind csak azon gondolkodom, egyre azon elmélkedem: Kedvem támadt énekelni, jó szívvel beszédbe fogni.* Rácz István (1976): *Ihol kedvem kerekedett, eszemben gondolat gerjedt: én elmennék énekelni, szép szavakat sorba szedni.* Sente Imre (1987): *Kerekedik arra kedvem, mind azt forgatom fejemben, hogy már dalra kéne kelni, ideje volna énekelni.*

Ebben a fejezetben Csúcs közreadja Reguly első finn fordítását, az *Örlö-dal*-t is, amely egy közkedvelt finn népdal (*Jos mun tuttuni tulisi*) magyarra ültetése.

Ugyancsak ebben részben olvashatunk Reguly akadémiai székfoglalójáról (*A dzungár nép és annak a magyarral állított fajrokonsága*). Az előadásra 1850. szeptember 16-án került sor. Ennek előzménye: egy Karl Gützlaff nevű német misszionárius augusztus 31-én tartott egy előadást az akadémián a kínai nyelvről, s azt állította, hogy az Északnyugat-Kínában lakó dzungárok (azaz dzsungárok) a hunok utódai, s így a magyarok rokonai is. Reguly ezt hírül véve, két hét alatt (!) felkészült az előadására, amelyben tételesen cáfolta Gützlaff állításait, s a végén kimondta: a fent nevezett úr dilettáns.

Ez a fejezet még két egységet tartalmaz. A *Reguly kottái* c. részből megtudhatjuk, hogy Reguly a vogulok földjén nyolc kottát is lejegyzett. Ezeket Brassai Sámuel erdélyi tudós 1860-ban megjelent, *Magyar- vagy cigányzene?* című művében publikálta. Brassai ezekkel a kottákkal igazolta, hogy a magyar (ugor) zene ősbibb, mint a cigányzene. (A kottákat és a velük kapcsolatos információkat Szíj Enikő és Lázár Katalin foglalta könyvbe, 2000-ben.)

A másik rövid rész Reguly palóc gyűjtésével foglalkozik, amelyet Selmeczi Kovács Attila dolgozott fel. Reguly 1857 őszén hat hetet töltött palóc falvakban. 86 részletes antropológiai mérést és leírást készített, és – úttörő módon – 96 fényképfelvételt is csinált, s számos néprajzi észrevételt is lejegyzett. Teljesítményét Selmeczi Kovács ekképpen értékelte: „Reguly mint etnográfus korának tudományos színvonalát jelentősen felülmúló modern szemléletet és módszert honosított meg...” (210).

A következő rövid fejezet *A néprajzi gyűjtemény* címet viseli (213–218). Reguly mind Finn-, mind Oroszországból küldött haza anyagokat az Akadémiának, ezek egy része elkallódott, egy részét, a prémeket később elégették, mert a molyok jóvátehetetlen károkat okoztak bennük. Csúcs Sándor számításai szerint az anyagból 46 darab megvan a Néprajzi Múzeumban, többek között szibériai nyílveszők, épületmakettek, egy kézi szán és egy fél síléc, valamint osztják és mordvin ruhadarabok, és egy vogul hangszer, egy *sangur*.

A Reguly munkásságát bemutató egység utolsó fejezete a kéziratos anyagokkal foglalkozik (219–227). Itt Csúcs Sándor Reguly úti jegyzeteit, a kalendariumot és a levelezését mutatja be.

Reguly úti jegyzeteit már első utazásakor, 1837-ben elkezdte írni, későbbi svéd- és finnországi élményeit is kis füzetekben örökítette meg. Javarészt németül írt, néha magyarul, svédül. Ezekben a jegyzetekben a bejárt tájakról, az élményekről, emberekről számol be.

A Kalendárium eleinte napi bontásban a finnországi kiadásait és a megtett kilométereket (pontosabban német mérföldeket) tartalmazza. Az oroszországi út során arról ír, melyik nap hol járt, kivel találkozott. „Ez Reguly gyűjtőútjának egyik alapvető dokumentuma” – írja Csúcs Sándor (222). (Ezt a részt Szij Enikő jelentette meg oroszul 2008-ban, az eredeti németül íródott.) Hazatérte után Reguly szórványosan folytatta a naplóírást.

A harmadik egység Reguly levelezése. Csúcs listázza Reguly leveleit, melyeket a szüleinek, pártfogójának, Baer akadémikusnak és pétervári barátjának, A. A. Kuniknak, valamint mentorának, Toldy Ferencnek írt. Sajnos, ezek az anyagok teljes egészében még sehol sem jelentek meg, de Viljo Tervonen 2006-ban közreadta Reguly finnországi levelezését.

A kötet utolsó egységében Csúcs Sándor rövid összefoglalást ad közre (229–231). A következő gondolatokat emeli ki:

Reguly jó kiállítású fiatalember volt, aki könnyen tudott kapcsolatot teremteni. Ennek a képességének főleg a gyűjtései során vette nagy hasznát, hiszen könnyen megnyíltak előtte az adatközlők. És ő is nagyon tisztelte munkatársait.

Reguly idejekorán felismerte, hogy nemcsak a magyar nyelv finnugor rokonságának bizonyításához kell anyagot gyűjtenie, hanem az obi-ugor népek népköltészeti kincseit is dokumentálnia kell. Ennek érdekében fantasztikusan nagy gyűjtőmunkát végzett.

Reguly érdemeit nemcsak kortársai ismerték el, hanem az utókorra is igen nagy hatást gyakorolt. Hunfalvy megfejtette szövegei egy részét, Budenz rengeteg olyan tanulmányt, szójegyzéket jelentetett meg, amely Reguly gyűjtésén alapult. Munkácsi elutazott Szibériába, hogy megszólaltassa Reguly néma szövegeit, őt Pápay József követte az osztják szövegek megfejtésével. De Reguly szelleme élt tovább Zsirai, Fokos és Kálmán Béla ob-ugrisztikai munkásságában is.

Sem Csúcs Sándor, sem pedig más tudománytörténészek nem tudnak azonban egy kérdésre választ adni: miért nem publikált Reguly hazatérte után? A Budapesti Hírlap egyik 1905-ös számában így vélekedtek Reguly utolsó éveiről: „Lassú haldoklás volt az a nyolc esztendő, amit Pesten az egyetemi könyvtárnál töltött.” Korábban, 1863-ban ugyancsak ez volt Eötvös József véleménye: „Reguly élete ezentúl [1849-től] egy hosszú betegség... Borítsunk fátyolt e szenvedésekre, melyeknek a kegyes istenség kora halála által végett vetett” (230). Szij Enikő azonban meggyőzően cáfolta, hogy Reguly „hosszan haldoklott” volna, ellenkezőleg, akadémiai székfoglalója, palóc kutatóútja, könyvtárosi munkája, mind-mind arról tanúskodnak, hogy – habár a betegsége időről-időre legyűrte, mégis – érzett magában annyi erőt,

hogy folytassa tudományos munkáját. Csak éppen a szövegkiadásokkal nem tudott, nem akart foglalkozni...

Valószínűleg vannak páran, akik, ha rápillantanak a kötet címére, azt hiszik, hogy ez egy száraz, unalmas életrajz egy unalmas nyelvészről. Ezek a nézetek azonban tévesek, mert Csúcs Sándor egy különlegesen izgalmas életrajzot írt egy különlegesen izgalmas életpályát bejáró emberről, aki hazájától majdnem egy évtizedig távol, 35 ezer kilométert megtéve, sokszor sanyarú körülmények között, számos nyelvet elsajátítva, óriási munkabírással hatalmas, felbecsülhetetlen értékű anyagot gyűjtött.

Csúcs Sándor könyve logikus felépítésű. A két részre osztás teljességgel indokolt. A nagy utazó vándorlásának bemutatása során szinte megelevenedik előttünk a korabeli Finnország és Szibéria. Csúcs Reguly minden lépését kellően alapos dokumentációval támasztja alá, gyűjtését szigorú filológiai precizitással mutatja be, műve mégsem válik unalmassá. Valószínűleg azért sem, mert sorain átüt Reguly iránt érzett tisztelete, a tudós megbecsülése.

Csúcs Sándor az előszóban a következőket írja: „a kétszázadik évforduló közeledtével, úgy is, mint a Reguly Társaság elnöke, morális kényszert éreztem, hogy belefogjak egy Reguly-könyv megírásába”. Jól tette, mert kötete igen jelentős módon gazdagítja a Reguly-irodalmat, s foglalja össze mindazt, amit az első magyar finnugristáról tudnunk kell.

MATICSÁK SÁNDOR